

Г.О. Корбут,
кандидат біологічних наук, доцент;
А.П. Вискушенко,
кандидат біологічних наук, доцент;
Г.В. Муж,
кандидат біологічних наук, доцент;
Г.М. Міхєєва,
старший викладач;
Л.О. Юрик,
старший викладач;
М.С. Памірський,
викладач кафедри іноземних мов;
М.І. Дудар,
асистент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ В СВІТЛІ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ

У статті розповідається про сучасний підхід до системи людина-суспільство-природа, підкреслюється важливість вчення В.І. Вернадського про ноосферу, значення організованості біосфери в розвитку людства. У зв'язку з глобальними екологічними проблемами й великим антропогенним навантаженням на природу доведена необхідність єдності сучасного світорозуміння, єдності дій людства по збереженню навколишнього середовища, показано роль філософії в цих процесах.

XX століття ознаменувалося рядом видатних відкриттів у галузі науки та техніки, які докорінно змінили наші погляди на світ, природу, процеси, які відбуваються в навколишньому середовищі. Це ядерна енергетика, космонавтика, генетика та інші напрямки науково-технічного прогресу.

Намагаючись пояснити ці явища, відкриття, філософи висувають ряд модерністських поглядів. У зв'язку з цим у філософії утворилося ряд течій, шкіл, які претендують на лідерство в поясненні цих явищ. До таких течій відноситься сасентизм, герменевтика, постмодернізм (від французького "модерне", що означає найновіший, сучасний) та ін [1; 2].

Не будемо характеризувати кожен з цих течій, зупинимося лише на постмодернізмі.

Слід зазначити, що серед сучасних філософів нема єдності у визначенні особливостей постмодернізму. Саму назву "постмодернізм" приймають не всі, хоч всі вони роблять спроби обґрунтувати якісно новий підхід до сучасної епохи [2].

І хоч нові течії у філософії носять різні назви, по-різному намагаються тлумачити діалектику буття, суперечки ведуться навколо основного положення "людина і природа", "людина і світ", хто ким "володіє": людина розумом, наукою, технікою чи, навпаки, техніка, технічний, науково-технічний розум "поневолили" людину.

Науково-технічний прогрес, науково-технічна революція зачепили всі галузі науки: фізику, математику, квантову космологію, астрономію, кібернетику, електроніку, аеродинаміку, матеріалознавство, оптику, кліматологію, картографію, геодезію, геологію, всі галузі суспільного виробництва: металургію, машинобудування, гірниче будівництво, всі сфери суспільного життя: економіку, екологію, психологію, ґрунтознавство, рослинництво, тваринництво.

Вразливо вплинули на людину хімізація сільського господарства, аварія на Чорнобильській АЕС, вирубка лісів, нафтовиливи, утворення пустель, епідемічні хвороби тварин і людини.

Зіштовхнувшись із науково-технічною революцією та її процесами на практиці багато причетних до цих подій розгубилися в розумінні її наслідків, заявили про некерованість нових процесів. Під впливом цього, всупереч філософській концепції розвитку, деякі вчені почали висловлювати думку про припинення пошуків нових наукових відкриттів, про зупинення науково-технічного прогресу, про повернення до первинного способу життя [1; 2].

Проте життя показало помилковість таких поглядів. Процес подальшого розвитку науки, суспільства припинити неможливо. Яких би розмірів не набув науково-технічний прогрес, людина здатна ним керувати, беручи до уваги закони природи, науки та суспільства.

Вчений-природодослідник, академік В.І. Вернадський високо цінував значення філософських знань для розвитку науки, розробляв методологію науки, співвідношення філософії та природознавства, питання наукової творчості, природи наукового світогляду.

Для усвідомлення сучасного положення людини в оточуючому середовищі важливе значення має вчення В.І. Вернадського про ноосферу.

За висловом В.І. Вернадського, ноосфера – це сфера в складі біосфери, в якій живе й діє розумна істота Землі – людина.

Центральною темою вчення про ноосферу є єдність біосфери й людства. В.І.Вернадський в своїх працях розкриває корені цієї єдності, значення організованості біосфери в розвитку людства. Це дозволяє зрозуміти місце й роль історичного розвитку людства в еволюції біосфери, закономірності її переходу в ноосферу.

Однією з ключових ідей, які лежать в основі теорії В.І. Вернадського про ноосферу, є те, що людина не є самодостатньою живою істотою, яка живе окремо за своїми законами, яка співіснує в природі і є частиною її. Ця єдність обумовлена, перш за все, функціональною нерозривністю оточуючого середовища й людини, яку намагався показати В.І. Вернадський як біогеохімік. Людство саме по собі є природним явищем, і природно, що вплив біосфери відбивається не тільки на середовищі життя, а й на способі мислення.

Але не тільки природа впливає на людину, існує і зворотній зв'язок. Причому він не поверхневий, що відбиває фізичний вплив людини на оточуюче середовище, він значно глибший. Це пояснюється активізацією планетарних геологічних сил "... ми все більше і яскравіше бачимо в дії оточуючі нас геологічні сили. Це співпало, мало не випадково, з проникненням в наукову свідомість переконаності про геологічне значення *Homo sapiens*, з виявленням нового стану біосфери – ноосфери – і є однією з форм її вираження. Воно зв'язане перш за все з уточненням природної наукової праці і мислення в межах біосфери, де жива речовина відіграє основну роль" [3: 26]. Так, останнім часом різко змінюється відображення живих істот на оточуючій природі. Завдяки цьому процес еволюції переноситься в область мінералів. Різко змінюються ґрунти, води й повітря, тобто еволюція видів сама перетворилася в геологічний процес, так як у процесі еволюції з'явилася нова геологічна сила. Вернадський писав: "Еволюція видів переходить в еволюцію біосфери" [3: 27].

Тут, природно, напрашується висновок про те, що геологічною силою є зовсім не *Homo sapiens*, а його розум, наукова думка соціального людства. У "Філософських думках натураліста" В.І. Вернадський писав: "Ми як раз переживаємо її яскравий вхід у геологічну історію планети. В останні тисячоліття спостерігається інтенсивний ріст впливу однієї видової живої речовини – цивілізованого людства – на зміну біосфери. Під впливом наукової думки і людської праці біосфера переходить в новий стан – в ноосферу" [3: 27].

Ми є спостерігачами й виконавцями глибокої зміни біосфери. Причому перебудова оточуючого середовища науковою людською думкою шляхом організованої праці навряд чи є стихійним процесом. Коріння цього лежить у самій природі й було закладене ще мільйони років назад у ході природного процесу, який закономірно триває впродовж щонайменше двох мільйонів років [3: 28].

Звідси, до речі, можна зробити висновок, що висловлювання про самознищення людства, про крах цивілізації не мають під собою вагомих підстав. Було б дивно, щоб наукова думка – породження природного геологічного процесу – суперечила б самому процесу. Ми стоїмо на порозі революційних змін в оточуючому середовищі: біосфера шляхом переробки науковою думкою переходить у новий еволюційний стан – ноосферу.

Заселяючи всі куточки нашої планети, спираючись на наукову думку й на її породження – техніку, людина створила в біосфері нову біогенну силу, яка підтримує розмноження й подальше значення різних частин біосфери, причому разом із розширенням області проживання, людство починає представляти себе все більше й більше згуртовану масу, бо засоби зв'язку, що розвиваються, засоби передачі думок охоплюють всю земну кулю. "Цей процес повного заселення біосфери людиною обумовлений ходом історії наукової думки, нерозривно зв'язаний із швидкістю відносин, з успіхами техніки пересування, з можливістю раптової передачі думки, її одночасного обговорення всюди на планеті" [3: 34].

При цьому людина вперше реально зрозуміла, що вона житель планети і може й повинна мислити й діяти в новому аспекті, не тільки в аспекті окремої особи, сім'ї чи роду, держав або їх союзів, а й у планетному аспекті. Вона, як і ви живе, може мислити і діяти в планетному аспекті тільки в сфері життя – в біосфері, в певній земній оболонці, з якою вона нерозривно, закономірно зв'язана і вийти з якої вона не може. Її існування є її функція. Вона несе її з собою всюди й вона її неминуче, закономірно, безперервно змінює. Схоже, що вперше ми знаходимося в умовах єдиного геологічного історичного процесу, який охоплює одночасно всю планету. ХХ століття характерне тим, що будь-які події, які відбуваються на планеті, зв'язуються в єдине ціле і з кожним днем соціальна, наукова й культурна зв'язаність людства посилюється й поглиблюється. "Посилення глобалізації, взаємозалежності усього людського суспільства безперервно зростає і стає помітним впродовж небагатьох років майже щорічно" [3: 88].

Результат усіх перерахованих вище змін у біосфері планети дав привід французькому геологу Тейяр де Шардену зробити висновок, що біосфера в нас час швидко геологічно переходить у новий стан у ноосферу, тобто такий стан, у якому людський розум і робота, яку він спрямовує, становлять собою нову потужну геологічну силу. Це співпало, очевидно, не випадково з тим моментом, коли людина заселила всю планету, все людство економічно об'єдналося в єдине ціле й наукова думка всього людства злилася воедино завдяки успіхам у техніці зв'язку.

Щоб забезпечити виживання в нинішньому світі, потрібна єдність сучасного світорозуміння, єдність дій всього людства по збереженню природи. І в цьому велика роль науки, зокрема філософії [3; 4; 5].

Сучасний розвиток комп'ютерної техніки, електроніки дозволяє моделювати перебіг тих чи інших природних процесів, простежити їх динаміку, на що в природно-еволюційних умовах потрібні були тисячі, мільйони років, прогнозувати їх розвиток на тривалий час наперед, щоб запобігти знищенню життя на Землі.

У зв'язку з цим екологія в наші дні набуває дуже важливого значення. Загальна екологія нині поділяється на екологію літосфери, екологію атмосфери, екологію гідросфери, екологію біосфери. Крім цього, існує поділ екології відповідно до галузей виробництва: екологія сільськогосподарського виробництва, екологія гірничодобувної промисловості, екологія комунального господарства тощо.

Загальним завданням всіх цих галузей екології є забезпечення екобезпечного розвитку людства.

Приблизно 10 тисяч років тому людина перестала бути збирачем "дарів" природи й почала добувати ці "дари" за допомогою праці, створивши сільське господарство (спочатку землеробство, а потім тваринництво).

Поступово людина дійшла й до промислового виробництва. На сучасному етапі для задоволення своїх всезростаючих потреб вона змушена змінювати створені природою екосистеми.

Ще до початку XVIII ст. людина використовувала лише 26 елементів із мінеральної сировини, на початку XX ст. – 59, а на сьогодні – понад 80. Тільки за 1 рік на підприємствах гірничодобувної промисловості світу видобувається і переробляється понад 150 млрд. т гірських порід. На одержання корисного компоненту використовується лише 10 % видобутої гірської маси, а 90 % йде у відвали, забруднюючи біосферу [1; 2; 6; 7].

Тільки на території Донбасу знаходиться понад 2000 відвалів гірських порід, сотні териконів, висота яких сягає 100 м. Кар'єри в місцях видобутку корисних копалин досягають у діаметрі кількох кілометрів, а глибина 200-250 м. Глибина шахт нерідко перевищує 1500 м, а нафтових, газових свердловин досягає 6 км. Навіть цих даних досить, щоб зрозуміти необхідність екологічного захисту надр.

Не краще становище і з атмосферою. За один трансатлантичний рейс реактивний літак спалює 35 т кисню. Легковий автомобіль за 1,5 тис. км пробігу споживає річну норму кисню однієї людини [5; 6].

У наш час у середньому за рік у світі спалюється 10 млрд. т палива. За останні кілька років в атмосферу потрапило 22 млрд. т вуглекислого газу, 150 млн. т двоокису сірки, близько 300 млн. т окису вуглецю, 50 млн. т окису азоту, 200-700 млн. т пилу та багато інших речовин, з якими в атмосферу надходять канцерогенні та мутагенні речовини. Під впливом цих викидів руйнується озоновий шар атмосфери, який захищає все живе на Землі від пагубного впливу ультрафіолетового випромінювання.

Постійне спалювання органічного палива призводить до підвищення концентрації CO₂ в атмосферному повітрі, веде до створення на Землі парникового ефекту, до зонального потепління клімату. Потепління в Арктиці і в Антарктиці призведе до швидкого танення льодовиків. Якщо їх об'єм зменшиться на 50 %, то рівень Світового океану підніметься на 25-35 м. Як результат – багато прибережних земель із населеними пунктами буде затоплено водою [6; 7; 8; 9].

Негативного впливу від діяльності людини зазнає гідросфера планети. Щороку в Світовий океан із різних джерел потрапляє понад 4 млн. т летких органічних сполук (дихлоретан, фреон та інші), близько 120 тис. т хлорованих вуглеводнів (ДДТ, альдрин, бензилгексахлорид та інші), понад 300 тис. т свинцю, понад 5 тис. т ртуті, понад 10 тис. т кадмію. Велика кількість забруднених речовин потрапляє з річкового стоку. Їх загальна кількість сягає 600 млрд. т [6; 7; 8; 9].

Наведені дані про екологічний стан літосфери, атмосфери, гідросфери показують, що екологічний стан планети близький до критичного. Антропогенний вплив на довкілля за своєю потужністю вже почав вносити суттєві порушення у відрегульований протягом тисячоліть механізм планетарної рівноваги природного середовища.

Тут є над чим замислитися, пофільософствувати. Світ наближається до такої межі, що потрібно подумати, як забезпечити екологічну безпеку. Настав час зворотного переведення людини зі статусу "царя природи" в "громадянина природи", усвідомлення того, що людина не може безоглядно брати від природи все, що заманеться, що людина є частиною природи Всесвіту і, руйнуючи довкілля, вона руйнує, губить саму себе. Треба усвідомити, що природа є царством, де панують доцільність і розумні закони. Недаремно багатьох учених, які займаються проблемами екології, охоплює жах за майбутнє планети й життя на Землі. Вони наполегливо працюють над створенням моделей приведення планети до екологічної рівноваги [1].

На думку багатьох вчених, в основі глобальної екологічної кризи лежить викривлене уявлення про навколишнє середовище, оточуючий світ і положення в ньому людини. Тому рішення екологічних проблем неможливе без уваги до екології свідомості людини.

Питання "Що ж робити?" повинне хвилювати кожну людину, якщо вона бажає добра своїм нащадкам. Подальший розвиток суспільства неможливий без узгодження з розвитком природи. Система людина-суспільство-навколишнє середовище – досить жорстка система, і з нею слід рахуватися. Система ця не терпить сваволі, прорахунків.

У наш час практика життя висунула перед людиною нову систему цінностей збереження екосистем, ставлення до Землі як до унікальної екосистеми, обачливе і ошадливе ставлення до природи.

На підставі наукового аналізу екологія дає відповідь на питання "Що робити?".

По-перше, це розумне, раціональне використання природних ресурсів.

По-друге, це розробка й запровадження у виробництво прогресивних екобезпечних технологій.

По-третє, це рекультивация, оздоровлення порушених, відпрацьованих земель, територій.

По-четверте, це вдосконалення й піднесення дієвості екологічного права.

По-п'яте, це піднесення екологічної культури людей.

Екологічне забезпечення – це комплекс заходів організаційно-технічного, соціально-економічного характеру, правового регулювання, спрямованих на збереження та відновлення якості природного середовища у процесі функціонування господарських, культурно-побутових та інших об'єктів і структур [9].

Треба негайно поки не пізно розгорнути активну роботу на всіх рівнях по запровадженню в життя заходів оздоровлення природного середовища.

Слід при цьому мати на увазі, що самостійне розв'язання екологічних проблем окремими країнами вже в наш час стає неможливим через необхідність залучення великих матеріальних, наукових, інтелектуальних та інших ресурсів. Приклад тому ліквідація наслідків аварії на ЧАЕС. А це спонукає до міжнародного співробітництва в питаннях екології. Тож не випадково, ще у 1992 р. в Ріо-де-Жанейро відбулася Конференція ООН із проблем навколишнього середовища [9]. На конференції були сформульовані основні принципи про

нерозривність еколого-економічних зв'язків, що було покладено в основу концепції стійкого розвитку, в якій зазначено:

- економічний розвиток у відриві від екології веде до перетворення планети в пустелю;
- акцент на екологію без економічного розвитку закріплює бідність і несправедливість.

Поняття стійкого розвитку суспільства передбачає забезпечення можливості задоволення потреб людей без загрози можливостям задоволення потреб майбутніх поколінь.

І нарешті, глобальні екологічні проблеми, з якими людство зіткнулося на порозі ХХІ ст. глибоко впливають на всі сторони життя сучасної людини. Ці проблеми настільки взаємопов'язані, що практично не можна добитися успіху у вирішенні однієї з них, ігноруючи або приділяючи недостатню увагу іншим. Однобічний підхід до вирішення глобальних проблем може привести до тяжких наслідків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрущенко В.П., Волович В.І., Горлач М.І., Головченко Г.Т., Губерський М.В., Єфімець О.П., Кремень В.Г., Підберезський М.К., Рибалко В.К. Філософія. – Харків: "Консум", 2000. – 671 с.
2. Заїченко Г.А., Сагатовський В.М., Кальний І.І. та інші Філософія. – К.: "Вища школа", 1995. – 455 с.
3. Моисеев Н. Экология человечества глазами математика. – М.: "Молодая гвардия", 1988. – 252 с.
4. Гумилевский Л. Вернадский. – М.: "Молодая гвардия", 1967. – 255 с.
5. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. – М., 1999. – 432 с.
6. Коробкин В.И., Передельский Л.В. Экология. – Ростов-на-Дону: "Феникс", 2001. – 575 с.
7. Бедрий Я., Геник Я., Єнкало В., Назарук М. Основи екології та соціоекології. – Львів: "За вільну Україну", 1997. – 210 с.
8. Топчиев А.Г. Геоэкология: географические основы природопользования. – Одесса: "Астропринт", 1996. – 391 с.
9. Толстоухов А.В., Хилько М.І. Екобезпечний розвиток. – К.: "Знання України", 2001. – 332 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.05. 2007 р.

***Корбут Г.А., Вискушенко А.П., Муж Г.В., Михеева Г.М., Юрик Л.А., Памирський М.С., Дудар М.І.
Экологические проблемы с точки зрения современной философии.***

В статье рассказывается о современном подходе к системе человек-общество-природа, подчеркивается важность учения В.И Вернадского о ноосфере, значение организованности биосферы в развитии человечества. В связи с глобальными экологическими проблемами и большой антропогенной нагрузкой на природу доказана необходимость единства современного миропонимания, единства действий человечества по сохранению окружающей среды, освещена роль философии в этих процессах.

Korbut G. A., Vyskyshenko A.P., Muzh G.V., Mikheeva G.N., Yuryk L.A., Pamirsky M.S., Dudar M.I. Ecological problems in view of modern philosophy.

The article explains modern approach to man-society-nature system, underlines the importance of Vernadskyi's noosphere theory, biosphere structure in the development of humankind. In connection with global ecological problems and high anthropogenic pressure, the necessity of unity in modern world understanding, unity in preserving environment is shown, as well as the role of philosophy in these processes.